ІСТОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

Володимир ПОЛІЩУК

ЩЕ ПРО ВІТАЛІЯ ЧИГИРИНА, ЙОГО ДОЛЮ І ТВОРИ

На основі нововіднайдених матеріалів і документів у статті аналізується творчість українського письменника Віталія Чигирина (1908-1937), з'ясовуються маловідомі й невідомі сторінки його біографії, визначається місце прозаїка в літературному процесі 30-х років XX століття.

Ключові слова: літературний процес, репресії, літоб'єднання «Авангард», ВУСПП, жанр, оповідання, повість, роман.

Після написання двох розвідок про Віталія Чигирина – короткого нарису "Столітній Чигирин", опублікованого "Літературною Україною" [1], й розлогішої статті "Проза Віталія Чигирина", поданої до наукового журналу, виникла потреба написати ширший матеріал. Причина та, що з деяким запізненням потрапили мені до рук раніше недоступні твори письменника, цікаві речі з газетної періодики – самого Чигирина і про нього, а ще – карна справа №384, архівна кримінальна справа №46494-ФП, заведена проти Віталія Чигирина 22 квітня 1937 року, за якою він був доведений до розстрілу 15 липня того ж кривавого року. У справі на 118 листів є немало важливих деталей щодо життя цього молодого чоловіка, близьких йому людей [2] – від постанови про порушення кримінальної справи до реабілітаційної постанови 1957 року. Тож і доведеться до раніших викладок додавати інші, доповнювати, уточнювати чи й змінювати дотеперішню інформацію. А ще – вибудовувати певні гіпотетичні міркування, бо й на цей час лишаються фактологічні різночитання, котрі доконечно й аргументовано зараз викласти немає можливості. Зокрема, і щодо таких важливих питань, як час і місце народження Віталія Чигирина, його родини тощо. Одначе, про все послідовно.

Віталій Єлисейович Чигирик (саме таке його прізвище, а Чигирин – то вже змінена "звучніша" форма) народився 4 травня 1908 року в селі Боровиця, що на Чигиринщині, в багатодітній родині сільського вчителя. Крім Віталія в сім'ї було ще троє хлопців і п'ятеро дівчат. У деяких джерелах щодо народження письменника подаються інші відомості: 11 травня 1908 року і село Липове Новогеоргіївського повіту [див.: 1, 455; 3, 168]). В цьому різночитанні триматимемося першого варіанту, котрий частіше називається в різних джерелах. Додатковим аргументом на користь такого вибору може слугувати те, що донині в Боровиці мешкає чимало Чигириків, а також і те, що сам письменник у багатьох творах центром зображуваних подій ставив Боровицю (чи дещо змінений і впізнаванний варіант – Добровицю, як у романі "Квітень") та інші топоніми Чигиринщини. До речі, це одна з ознак прози Чигирина – закоріненість у рідні краї. Переважно звідси не тільки топоніми, а й прізвища героїв, пейзажі, мовна стихія.

Спробуємо поміркувати, звідки й чому з'явилися "біографічні" різночитання. Їх походження, безсумнівно, з карної справи [див.: 2, 8]. Згадане там само село Липове і район Новогеоргіївський містилися в Харківській області. Чому вони названі місцем народження, важко сказати. Можливо, якийсь час, поки Чигирин працював і творив у "першій столиці", він мав якийсь стосунок і до Липового, можливо, мешкав там чи мав, скажімо, дачу. Цікаво й інше: в немалій карній справі нема ніде жодної

згадки про село Боровицю, про Чигиринщину. Якщо не рахувати “Творчої характеристики на письменника Чигирина Віталія Єлисейовича”, котра була додана до листа-клопотання О.Гончара і Ю.Смолича від 27.09.1956 р. щодо реабілітації письменника. Там називається місце народження В.Чигирина – “Чигиринський район на Київщині”. Отже, ще одна авторитетна вказівка на Боровицю, обґрунтована, можливо, спілчанськими документами на письменника чи якимись іншими. Остаточне слово в цьому, мабуть, за записами в церковних книгах Боровиці.

Можливо, була й інша причина, через яку Віталій Чигирин не вказав на Боровицю як на місце свого народження. В атмосфері терору, який розпалювався в країні, коли одного за одним “брали” письменників і піддавали репресіям їхні сім’ї, Чигирин не захотів привертати уваги органів до численної родини, яка мешкала на Чигиринщині. Цікавий штрих: в анкеті арештованого, відповідаючи на питання про соціальне походження, Чигирин відповів, що він походить “из крестьян-бедняков”. Хоч його батько, Єлисей Кирилович, насправді був сільським учителем. Однак, велика родина Чигириків (4 хлопці, 5 дівчат) таки ж не мала великих статків, і сам Віталій підлітком батракував. Тож аргументи в Чигирина щодо такого свого соцпоходження були вагомими. Правда, й енкаведисти, забажай вони простежити Чигиринову “генеалогію”, без надзусиль могли викрити неточність і відповідно, явно не на користь Чигирина, її витлумачити. Проте, як видно, їм не було потреби й бажання вдаватися до таких пошуків, оскільки відпрацьована “схема розслідування” і так не давала збоїв. Та й органи, як відомо, “не могли помилятися”. Отже, таки ж Боровиця, що на Чигиринщині.

Між тим, у “житейській” біографії В.Чигирина, судячи за карною справою, маємо ще одну “заплутану” інформацію, яка стосується його дружини Віри Рагузіної. Вона – росіянка, уродженка м. Іваново-Вознесенська Івановської області, ровесниця Чигирина. У справі помилково чи свідомо її “по-батькові” подається по-різному: Олександрівна, як це бачимо в кількох документах, що стосуються звинувачень, і Степанівна, як, очевидно, було насправді. Серед реабілітаційної частини документів уміщено лист самої Рагузіної і конверт з адресою, де стоїть чітка літера – “С” (тобто – Степанівна), а також протокол її допиту у зв’язку з реабілітацією В.Чигирина від 18.12.1957 р., де жінку названо Рагузіною Вірою Степанівною [див.: 2, 76]. Між тим, книжка Віталія Чигирина “Під кавперами” (1930) присвячена “В.О.Рагузіній”. Чому так? Важко сказати. Є в карній справі ще один дійсний чи вигаданий слідчим нюанс: коли Чигирина стали звинувачувати ще й у належності до “троцькістської терористичної організації”, то одним із “аргументів” називають його одруження з донькою “троцькістки” Рагузіної. І про “філологічну” деталь зі справи: у документах подавалося подвійне прізвище дружини Чигирина, причому друга частина прізвища відмінялася – “Рагузина-Чигирина”, “Рагузиной-Чигириной” і т.д. Тут уже, очевидно, спрацьовувала грамотність “опера” Самохвалова, котрий вів справу Чигирина. Грамотність, як видно з багатьох документів, не надто висока. Проте, вертаємося до хронології...

...Освітні ази хлопець здобув у Боровиці, а потім довелося скуштувати наймитського хліба. Знову зауважимо: тема гіркого наймитування зринає в ряді творів Чигирина у формі спогадів героїв, зокрема і як додаткова акцентація на соціальних мотивах (повість “Не вмирайте, діду!”, роман “Квітень” та ін.). 1922 року Віталій працював у Золотоніській друкарні, звідки подався до Лубен, на курси робкорів. Перед юнаком стелилася журналістська стежка, якою він небезуспішно простував аж до трагічного фіналу. В послужному реєстрі Чигирина – заводська

багатотиражка “Дзержинець” (Кам’янське – Дніпродзержинськ), дніпропетровський літературний журнал “Зоря” й головне письменницьке видання – “Літературна газета”, в редакції якої він працював з 1935 року, спочатку в Харкові, а потім у Києві. На шпальтах цих видань побачило світ чимало його оповідань і нарисів, окремі з яких іще слід відшукати. У першій половині 30-х, на яку, власне, і припадає фактично вся Чигиринова творчість, його імя зустрічаємо також на сторінках “Молодняка”, “Червоного шляху”, а в “Авангарді”, “Гарті”, “Критиці” натрапляємо на різнорідні оціночні судження щодо його літературних речей.

Є версія, що нібито перші проби літературного пера В. Чигирина припадають на “золотоніську” пору [див.:4, 171]), хоч це вельми сумнівно, передовсім зважаючи на вік підлітка. Зрештою, в цьому питанні допомогти нам зможе сам письменник, вірніше – його чимала, сказати б, “програмна” стаття “Про моїх ровесників, голих королів і радість життя в нашій квітучій країні”, опублікована в “Літературній газеті” весною 1934 року під рубрикою “Трибуна письменника” [3]. До цієї публікації ще будемо повертатися, бо вона містить ряд цікавих і характеристичних положень концептуального плану, а тут лише зазначимо, що в завершальному розділі статті, де Чигирин пише про власну творчість, він зазначає: “За ці два роки (тобто 1932 – 1934-й – В.П.) я написав утроє більше, ніж за ввесь свій трирічний до постанови ЦК творчий шлях” [3, 3]. Ідеться про постанову ЦК ВКП (б) від квітня 1932 р. «Про перебудову літературно-мистецьких організацій». Отже, як бачимо, свій творчий шлях В.Чигирин веде від 1928-29 років.

Літературний дебют молодого автора припадає все ж на період його праці в редакції “Дзержинця”. На сторінках заводської газети В. Чигирин опублікував перші свої твори – вірш “Дзержинцеві” – робкорівський привіт” (1928) і оповідання “Катя – фрезерувальниця”. Поетичний почин юнакові, очевидно, не вдався, бо пізніше до віршописання він не повертався, а от прозова річ привернула увагу знаного у 20-х роках письменника Валер’яна Поліщука, котрий заохотив молодого автора до подальшої творчої праці. Звідси, очевидно, треба відстежувати ідейно-естетичний поступ Віталія Чигирина, його спроби зорієнтуватися в розмаїтті літературних рухів рубежу 20-30-х років, зважаючи на тенденцію до жорсткого одержавлення царини письменства.

1928 року журнал “Авангард” подає вельми цікаву інформацію про роботу “літературного гуртка “Бесемер” з Кам’янського сталепрокатного заводу ім. Дзержинського”, члени якого в листі до редакції “Авангарду” звітують про свою творчу роботу й зізнаються у прихильності саме до літературних позицій авангардівців: “Гуртуємося ми навколо друкованої заводської газети “Дзержинець”, де періодично випускаємо літературний куток. Особистою прозою Валер’яна Поліщука ми зацікавились, прочитавши поему “Європа на Вулкані” й вірші в “Червоному Шляху”, які нам надто сподобались” [5, 181]. Редакція зі свого боку поціновує літературні спроби “письменників-бесемерівців”, зазначаючи, що “літературний куток робить на нас теж якнайкраще враження саме тим, що в ньому відбивається боротьба старих і нових художніх форм, але в тематиці цілком індустріальній та робітничій. Одні заголовки “Бесемер”, “Катя-фрезеровщиця”, “В заводі” – говорять самі за себе. Визначається В. Чигирин умінням подати цікавий сюжет і намалювати постаті” [там само]. Зауважимо, що В. Чигирин очолював літгурток “Бесемер”. Саме він надсилає до редакції “Авангарду” другого листа, в якому чіткіше означує свою прихильність до авангардівського “конструктивного динамізму”. “19 квітня ц.р., – пише Чигирин, – на чергових зборах літературного

гуртка “Бесемер” мною було зроблено доповідь про мету та завдання, що їх переслідує літературна організація “Авангарду”… Після жвавих дебатів по доповіді збори переважною більшістю голосів – 10 проти 1 насосюреного (! – В.П.) селянина, котрий щойно прийшов на виробництво з села (а, отже, мабуть, не встиг опанувати модерними літературними віяннями – В.П.) – ствердили, що лише конструктивний динамізм зможе відбити в літературі й мистецтві індустріяльно-машинову добу, що в неї вступає наша країна і все людство” [там само]. Далі містилися конкретні пропозиції “на виконання”.

У цьому ж листі Віталій Чигирин означує і власний погляд на проблему: «Від себе додаю, що “Бюлетень Авангарду” справив на гуртківців велике враження, і хоч багато з них ще не повно уявили собі суть “Авангарду”, але заявляють, що з “Бюлетеня” в літературу подув свіжий, індустріяльний вітер, який вивіває з неї “хрущів, що над вишнями гудуть” і пережовану Грінченківщину” [там само].

Остання фраза водночас радикально-епатажна і традиційна для літературних “революціонерів-новаторів” 20-х років. Важко сказати, наскільки глибоко й усвідомлено переймався Віталій Чигирин естетичними ідеями українського конструктивізму, але, судячи з доробку молодого письменника, в його творах ознак (в теорії, до речі, не надто виразних) того літературного руху практично немає, хіба що “індустріяльно-машиновий” дух присутній у його “виробничих” оповіданнях і повістях, вельми слабких за художніми якостями. Це по-перше. А по-друге, як засвідчують непоодинокі хроніки в періодиці 1930-1931 років, за якийсь рік після зізнань у симпатіях до “Авангарду” В.Чигирин фігурує в іпостасі одного з очільників ВУСППу у Дніпропетровську: “Цими днями, – пишеться в одному з чисел “Гарту”, – в Дніпропетровському утворено організацію ВУСПП… Секретаріат Дніпропетровської організації: М.Біднов (“Зоря”), В.Чигирин, Роздольський…” [6]. За якихось півроку в очевидно “програмних” тезах ВУСППу, де йдеться про “етап боротьби з дрібнобуржуазною літературою на Україні” (називаються “рештки” ВАПЛІТЕ, “Літературний ярмарок”, “Нова ґенерація”), ставиться “питання руба про реконструкцію художньої літератури”, про її “більшовизацію”, про призов ударників у літературу і под., зазначається, що “член секретаріату Дніпропетровської філії ВУСППу т. Чигирин виступив з доповіддю про призов ударників до літератури та чергові завдання літгуртків” [7].

Зрима нечіткість, непослідовність чи й певна еклектика ідейно-естетичних позицій зберігається в Чигирина й пізніше, про що виразно засвідчує вже цитована його стаття “Про моїх ровесників...”, поділена на шість розділів, у кожному з яких автор порушує і по-своєму обґрунтовує певну тему чи тезу. Писана в березні 1934-го, по двох роках після ліквідації літоб’єднань (відома одіозна постанова ЦК ВКП (б)), незадовго до не менш відомого першого з’їзду радянських письменників (грудень, 1934 р.), стаття багато в чому відобразила панівний дух літературного й позалітературного життя. І, звісно, позицію її автора. Віталій Чигирин виявляє себе у статті, щиро чи позірно, цілком “правовірним”, політично й ідеологічно “підкованим” радянським письменником, тим паче – співробітником столичної “Літературної газети”. В кожному з підрозділів публікації, а особливо в перших трьох, густа ідеологічна риторика: про розквіт і зміцнення радянської літератури під керівництвом більшовицької партії “всупереч ворожим діям контрреволюційних націоналістів”; про її великі можливості, відкриті партійною постановою 1932 р.; про недостатню ідеологічно-виховну роботу з молодими письменниками, у творчості яких ще даються взнаки “рецидиви пролітфронтівщини”, “формалістичні зриви, що виходять із

захоплення окремих молодих авторів облудною красивістю, некритичним рівнянням на образ, на метафору, на порівняння як самоціль" [3, 3] тощо. Тут же – про необхідність ідеологічно "правильного" навчання молодих письменників (у т.ч. і його самого, – самокритично пише В.Чигирин), про завдання, які стоять перед літераторами, "щоб краще відповісти на мудру постанову партії, керованої кращим другом радянської літератури тов.Сталіним" [там само].

Водночас посеред усієї цієї "обов'язкової фразеології" у статті В. Чигирина зустрічаємо вельми слушні думки про те, як подолати "нудну" літературу, про потребу й важливість пейзажів у художніх творах, причому не розтиражованих банальних, а мистецьки мотивованих і вартісних, зрештою, про високу художність літератури. І хоч у таких слушних міркуваннях теж не обходиться без ідеологем (показова фраза: "Характерна дрібниця, – пише Чигирин у розділі "про пейзажі", – в творах сучасних українських радянських письменників, зокрема тих, що пишуть про нове колективізоване село, зовсім зникли соловії, ніби їх ліквідовано разом із класом куркулів, що на них ці солов'ї свого часу таки добре попоспівали в творах конрреволюціонерів. Та справа тут, звісно, не тільки в солов'ях. Солов'ї синонім. Справа в тому, що нехтується важливий компонент твору, який надає йому певної барвистості, художності, своєрідності – пейзаж, опис природи – нехтується неправильно, непотрібно" [3,3]), але вони свідчили і про власне літературні, мистецькі смаки письменника. До речі, у своїх пізніших речах ("Не вмирайте, діду!", "Квітень") В.Чигирин виявив себе блискучим майстром психологічного пейзажу.

На основі таких організаційно-творчих метаморфоз, а вони мали й певне своє продовження, на основі узагальненої оцінки творчої спадщини Віталія Чигирина можна резюмувати, що письменник мав доволі розпливчасті "теоретико-літературні" уявлення. У нього був очевидний літературний талант, і там, де, фігурально кажучи, талант вів "соло", з'являлися мистецьки вартісні речі. Тоді ж, коли над талантом горував накинутий шаблон чи стереотип, – "виготовлялася літературна продукція". У Чигирина неважко провести межу між одними й іншими творами в означеному сенсі. Таку ситуацію загалом неважко пояснити перш за все тим, на яку пору припав не тільки літературний дебют, але і, як виявилося, весь творчий доробок письменника. Рубіж 20 – 30-х років, перша половина 30-х – це час жорсткого й жорстокого впокорення літературних сил тоталітарним режимом, ліквідації різноспрямованих (у сенсі мистецьких шукань) літературних об'єднань і їх вибірково-силове "гуртування" в єдину спілку, повністю підконтрольну державі; це уніфікація творчої системи й заперечення самодостатньої місії літератури як духовного феномену; це жорстка регламентація у сфері стилю, жанру, форми, навіть образної системи творів. Свого часу Іван Дзюба в концептуально важливій статті "П'ятдесят років по тому" (Українська література 30-х років – очима 80-х) провів глибокий аналіз літпроцесу 30-х років і визначив його ключові тенденції, реалізовані в широкій масі літературних текстів. "Досить порівняти, – пише І.Дзюба, – літературні журнали 30-х років, вимучені й висушені, з журналами 20-х років, різноманітними, багатими, дотепно витвореними, щоб побачити разючий упадок художньої й теоретичної думки… Звузилася тематика і проблематика української літератури, збідніла поетика: з осудом "формалізму" припинилися стильові шукання (…), авангардизм був зашельмований, а зі складної амальгами натуралізму й революційної романтики лишилися переважно зовнішня описовість і патетична фраза. На перший план виходить соціально замовлене (а власне, державою декретоване) оспівування героїки колективізації, героїки індустріалізації й героїки культурної революції, яка включала в себе

конструювання “нової людини” і “нової моралі”. І боротьба, боротьба, боротьба: з націоналізмом, куркульством, троцькістами, бухарінцями, шкідниками, шпигунами, з релігійним дурманом, з недоносництвом (“втратою пильності”) і т.д. і т.п. Літературу прагнуть перетворити у величезне пропагандистське відомство, державний трест із виробництва “охудожнених” ідеологічних стереотипів” [7, 215].

До постаті й творчості Віталія Чигирина можна з повним правом застосувати це смислове лекало. Талановитий молодий чоловік щиро повірив у “правду нового життя” і так само щиро прагнув її утверджувати власними творами. Чигирин прийняв накинуті “правила літературної гри”, хоч, зауважимо, почасти його талант виламувався-таки “поза правила”. Тоді з’являлися твори з живою художньою тканиною, твори, які, власне, й засвідчували мистецьке обдарування прозаїка. Зауважимо, що в усіх творах Чигирина вульгаризаційні рудименти епохи присутні, він апріорі ставив “нове життя” чи мрію про нього (в більшовицькому варіанті) за еталон, до якого прагнуть чи мають прагнути його герої. Природно, що такі рудименти цілком зримо й відчутно руйнували художню суть літературного тексту й тут уже мала значення міра присутності вульгаризації у творі, яка визначала його мистецьку життєвість чи вихолощеність. Той же І. Дзюба писав, що “нам, очевидно, треба заново вчитися читати літературу 30-х років. По-перше, в її загальному пафосі й тенденційності вирізняти авторське світоглядне – від неминучого ритуального, що залізно диктувалося літературним режимом. По-друге, бачити й цінувати навіть незначні відхилення від офіційної догми, які давались тоді нелегко, які навіть помічати тоді було небезпечно або ж це було справою донощиків. По-третє, і в ортодоксально трактованих картинах бачити той об’єктивний зміст, який часом виходить за рамки нав’язаної інтепретації” [8, 237].

Попри, очевидно, позірні симпатії до авангардців, Віталій Чигирин розпочав свій літературний шлях із “виробничої” тематики, інтерпретованої в дусі поетики і стилістики ВУСППу. До цього смислового контексту з різною мірою відповідності можна віднести твори, писані в 1930 – 1933-му й почасти у 1934 роках: оповідання “Контрасти”, “Оповідання від першої особи”, “Документи про одну людину”, “Людина, що втекла з Донбасу”, повісті “Під кавперами”, “Записки хлопчика”, “Шляхи” (співавтор Микола Минько), збірки оповідань “Фрагменти доби” (1932), “Під кавперами” (1934), деякі уривки з повістей (“Кашкет”, “Пропозиція”), опубліковані на сторінках журналу “Зоря”. У своїй переважній більшості ці твори в художньому сенсі зовсім слабкі, й вони являли собою період літературного учнівства молодого письменника і, можливо, внутрішнього переосмислення ним суті літератури як мистецького феномену. Переосмислення хоча б часткового.

До слова, й сам Віталій Чигирин оцінював невисоко названі твори та й весь початковий період своєї творчості. Мовлячи за свою “Повість про хорошу дівчину”, письменник зауважував, що “цей твір є певним етапом моєї роботи, в ньому я боровся з рештками формалістичного трюкацтва й початківського схематизму, та й з тією ж нудотою, що тяжіла над моїми попередніми мало критикованими книжками (“Під кавперами”, “Фрагменти доби”, “Записки хлопчика”)...” [3, 3]. Варто звернути увагу на назви творів чи збірок, якими сам автор посилає “сигнали” щодо жанрових і проблемно-тематичних їх сутностей. Скажімо, очевидну жанроозначувальну семантику несе назва повісті “Записки хлопчика”, де слово “записки”, за задумом автора, мабуть, мало “звільняти” його від необхідності дбати про поглиблену художність тексту і його мистецьку цілісність. Схоже можна сказати і про назву збірки “Фрагменти доби”, де перше слово назви могло свідчити скоріше про

нарисовість текстів, а не про їх художність. До речі, в одній із тогочасних рецензій на цю збірку пообіч відверто вульгаризаційних закидів рецензент висловив і ряд слушних критичних зауважень, у т.ч. й таке, що в книжці "це зовсім не оповідання, а скоріше їх можна було б назвати нарисами" [9, 117]. А назву збірки "Під кавперами" сам автор супроводив промовистим підзаголовком "Виробничі примітиви".

Що ж до проблематики названих творів і збірок, то вона цілком укладається в те прокрустове ложе шаблону, яке означив у зацитованій вище статті І. Дзюба. У центрі всього – виробництво, а люди-функції підпорядковують йому – виробництву – всі свої помисли й діяння. Відповідно й герої-персонажі творів характеризуються й видимо групуються автором з огляду на їх ставлення до його величності виробничого процесу, до плану і соцзмагання. З одного боку – ударники-комсомольці чи "свідомі" робітники зі старим більшовицьким гартом, рідше – колишні наймити або червоноармійці. З іншого – "несвідома" маса: симулянти, саботажники чи відверті шкідники з відповідною "куркульською" чи "петлюрівською" генеалогією, "специ"-інженери, які зазвичай сумніваються чи й відверто не вірять у трудовий ентузіазм будівничих "нового життя", а тому й опиняються переважно в тому ж ворожому таборі. Такими постають, скажімо, "саботажник"-інженер Панфілов з оповідання "Пропозиція" (уривок із повісті "Айстри") [див.: 10, 8] і близький до нього за духом інженер Ісаєв – "обережна людина" з повісті "Записки хлопчика" [див.: 11, 51]. Таким персонажам ставиться відповідний діагноз "… риб'яча кров тече в твоїх жилах" [11, 52], їм радиться "ліквідувати м'якотілість" і т.д. Розв'язка конфліктів у цих творах цілком передбачувана й запрограмована: саботажники і шкідники викриваються, вороги заарештовуються чи знищуються, "прорив" на виробництві ударними темпами ліквідується під загальний ентузіазм і майже обов'язкові овації, суспільна свідомість стрімко зростає…

У ранніх творах В.Чигирина "виробничої" тематики можна відзначити й інші вади, які засвідчують їх мистецьку слабкість: явно "озовнішнений" примітивний конфлікт ідеологічного плану, дуже поверхове й одноплощинне окреслення характерів, які, до того ж, здобуваються на контрастне зображення, причому "антигероям" дістаються відповідні темні, непривабливі тони у портретуванні, мовленні, почуттях. Згадуваний інженер Панфілов ("Пропозиція") – "червоний, надутий… лице у нього густо всіяне буряковими прищами" [10, 8]; саботажник Мирон Зайченко ("Кашкет") – "чорний, мов жук, червонопикий" і под. Натомість керівники-більшовики й робітники-ударники виписані винятково позитивними і привабливими (ударник Олесь Данильченко в "Кашкеті", комсомолець Артем і "голова виробничої наради" Свирид Романович у "Пропозиції", начальник цеху, старий більшовик Павло Миронович у "Записках хлопчика" та ін.). Видимо знижує художню вартісність творів і перманентне акцентування соціально-класових аспектів. У позитивному сенсі в ранніх творах В.Чигирина привертають увагу шукання молодого автора в царині сюжетобудови, де можна відзначити спроби впровадити в сюжет певну інтригу, елементи пригодництва, опанувати можливості хронотопу (зокрема, перемежування часових площин у "Записках хлопчика" тощо), членування тексту на розділи чи епізоди й добір до них заголовків. Це останнє вдалося письменникові не одразу. Навіть у пізнішій повісті "Не вмирайте, діду!" поділ тексту на розділи не надто обґрунтований, хіба що в романі "Квітень" цей прийом організації твору В. Чигирину вдався краще.

У цей же час, на початку 30-х, із-під пера Віталія Чигирина з'являються й інші твори, які заслуговують окремого розгляду, оскільки тим чи іншим чином різняться

від названих “виробничих” оповідань і повістей. Мовиться про оповідання “Айзик” і “Контрасти” (1930 р.), а також про п’єсу “Сонце” (1933, опублікована 1934 року) [див.: 12].

Останній із названих творів цікавий уже тим, що ним Віталій Чигирин дебютував як драматург. Сам автор, очевидно, покладав на п’єсу певні надії, сподівався на її щасливу сценічну долю. Що ж до проблематики твору, то Чигирин писав: “В п’єсі “Сонце” я показую веселих однолітків Жовтня, що гартують своє здоров’я під жарким кримським сонцем, борються з ворожою романтикою й виховуються на хороших людей, будівників соціалізму. Невдовзі ці мої веселі хлоп’ята на повний голос заговорять зі сцени всеукраїнського ТЮГу, чимало оживлені заходами товаришів В.О. Рагозіної (дружина – ? – В. П.), Крамського й авторського колективу” [3, 3]. Театральна доля “Сонця” невідома. Скоріш за все вона помітного успіху не мала, якщо ж і мала певний, то хіба в короткім часі після з’яви, бо, по-перше, після страти письменника всі його твори були табуйовані, а по-друге, художня вартісність п’єси була невисокою. Власне, і це був своєрідний “учнівський” твір, проба пера в іншій літературній царині. Основна ж вада п’єси “Сонце” – її наскрізна заідеологізованість. Тут і таврування “погромницької петлюрівщини” (диверсант Одноніздрий, він же петлюрівський отаман Варяниця), і комінтернівська солідарність із німецькими пролетарями (через образ німецького хлопчика Йогана Вайса), й апологія піонерського руху на противагу скаутському, і викриття “гнилої суті” обивательщини…Відтворені у п’єсі події відбуваються в дитячому санаторії на кримському морському узбережжі. Своєрідну приховану боротьбу за думки й душі дітей ведуть свідомі піонери на чолі з директором санаторію, “старим комуністом Олданом” (Олесем Даниловичем) – з одного боку, і таємничим чоловіком з одною ніздрею (Одноніздрим) – з іншого. “Зовнішній” же, подієвий антураж п’єси – яскраве, енергійне, політично активне життя піонерів у таборі. Безсумнівна цікавинка такого життя – майже всезагальне захоплення “ковбойськими” творами Фенімора Купера, намагання перейняти елементи життя куперівських героїв. Звісно, перемога на боці старого більшовика і свідомих піонерів: Одноніздрий викритий і заарештований, обивателі поганьблені, скаути затавровані, а романтичні підлітки відкидають куперівський антураж і стають у лави свідомих піонерів.

Звичайно, надмірна ідеологізованість і запрограмованість апріорі прирекли п’єсу на низькопробність, зробили її одною з численних агіток. Одначе і в ній варто відзначити певні творчі знахідки В.Чигирина. Скажімо, непогане вміння будувати діалог, досягати гумористичного ефекту, “закручувати” інтригу, зрештою – розуміти дитячу психологію і вміти художньо адекватно її відтворити. До слова, твори про дітей (очевидно ж, і для дітей) – ще одна тематична грань, яка починала розвиватись у творчості Віталія Чигирина. У такому контексті називаємо ще оповідання “Айзик” (1930) і новелу “Світання” (1934) – цікаві й доволі майстерні твори, навіть з урахуванням присутнього в них ідеологічного “інгредієнта”. У першому з них головний персонаж – єврейський хлопчик Айзик, син бідного перукаря Рувима; з нього насміхаються (“Жидьонок капловухий!..”), його переслідують і цькують діти багатих батьків, передовсім поляків і євреїв (дія відбувається в Галичині, яка входила до Польщі). Хлопчик змалку працює, має добру душу, одного разу рятує свого найбільшого кривдника Франца, на що той відповідає жорстокістю, а ще Айзик “бачить сон-мрію” про життя дітей різних національностей у Радянському Союзі – мирне, дружне, захоплююче, піонерське… Ще вартісніша в художньому сенсі новела “Світання”, в якій описано дореволюційні події й герой якої – дванадцятилітній

хлопчик Санько, чийого батька заслано в Сибір, а мати померла, здійснює маленький подвиг – на світанні чіпляє червоний прапор на найвищій заводській трубі, куди ніхто не може дістатися. Так Санько продовжує батькову лінію, допомагає революціонерам і сам стає свідомим борцем за нове життя. Така нескладна сюжетна канва під пером письменника набуває ознак талановитого твору, в якому вельми майстерно, художньо переконливо відтворена передовсім психологія юного героя.

"Світання" – один із перших творів В.Чигирина, в якому так виразно означилися власне творчі, мистецькі можливості прозаїка, його вміння й на "виробничій" тематиці витворити талановите художнє полотно. Цілком очевидно, що письменник поступово відходив від низькопробної "агіткової" прози, сміливіше довірявся власному талантові, попри не зовсім сприятливі, а точніше – зовсім несприятливі суспільні обставини. Залишаючись послідовним прихильником "нового життя", Віталій Чигирин значно вдумливіше й художньо довершеніше прагне його відтворити. Людина селянського кореня, письменник після не надто вдалого "виробничо-міського" дебюту поступово повертає до своїх творів село, власне, сільську людину, сільську фактуру, котра, як виявилося, була природнішою, ближчою до Чигиринового творчого обдарування. А на поворотній "межі" можна поставити оповідання "Контрасти". Написане 1930 року [див.: 13], воно мало бути своєрідним сигналом самому письменникові у виборі ним тематично-творчих пріоритетів: село чи місто? Сигналом, до якого В.Чигирин спочатку не прислухався, віддавши перевагу місту, "виробничій" темі. За задумом автора в цьому оповіданні (додамо: і в ряді інших творів) контрастують місто і село, "нове" і "старе" життя в різних його виявах, праця промислова й сільськогосподарська, комуна й одноосібники, світогляд "передовий" і "забобонний", врешті-решт навіть психологія однієї людини, як то героя "Контрастів" Кирила Кравченка: "Якщо ви, читачу, дівчина, й випадково познайомилися з Кирилом Кравченком не лише з цього твору, а й у житті, то він, зустрівши вас, наприклад, у паркові, клюбі металістів, так чемно уклониться, що ви ніяк собі не припустите, ніби це й є той самий Кирило, який років п'ять тому босоногим хлопчиськом ганяв за вівцями й коровами на розлогих Боровицьких степах. А що це дійсно так, ми вас переконаємо цим своїм твором" [13, 2]. "Міський" Кирило приїздить у рідну Боровицю, бесідує з рідними, споглядає на сільський побут, "… але Кирилові думки зовсім про інше. Він думає про те, як скоро забулося селянське життя. Адже степ, той самий степ, що на ньому все дитинство Кирилове пройшло, й він здається тепер зовсім інакшим…" [13, 2]. Та якщо герой оповідання волею автора робить такий вибір, то ми, аналізуючи твір і зіставляючи його з іншими творами В.Чигирина "виробничої" тематики, мусимо констатувати, що сільська фактура (художні картини, людські типи) в "Контрастах" помітно "живіша", соковитіша, і в читабельному сенсі значно цікавіша. Варто відзначити в цьому оповіданні й особливості оповідної манери, коли автор (оповідач) протягом усього твору веде цікавий і дотепний діалог із читачем, як це робили в ряді творів, скажімо, М.Хвильовий чи Остап Вишня… Такий прийом прозаїк застосовує і в ряді інших творів ("Оповідання від першої особи", "Людина, що втекла з Донбасу").

Наступні твори Віталія Чигирина, найкращі з його речей у художньому сенсі, написані "на тему села". Ідеться про повість "Не вмирайте, діду!" (1935), оповідання "Дощ" (1936) і роман "Квітень" (1936, публ. 1937). У повісті й оповіданні навіть героїня одна і та ж – сільська дівчина Василина Полюсюк (прототип – Василина Поліщук із Боровиці), яку обирають заступником, а потім і головою сільради. Одначе не суспільна, не ідеологічна тенденція тут переважає, хоч автор незрідка на ній

акцентує увагу, а психологія героїні, вісімнадцятилітньої дівчини, недавньої батрачки, якій раптом довіряють відповідальну посаду. Саме в цій повісті Віталій Чигирин розкривається як тонкий і спостережливий митець-психолог, котрий ставить у центр художнього зображення не "посадову особу", не "людину-функцію", а конкретну живу людину, з душею, зі звичайними людськими почуттями й бажаннями, тим паче – молоду дівчину, яка співає, танцює, кохає… Поруч із Василиною – такі ж тонко виписані характери її матері, брата Андрійка, діда Сили, подруги Пріськи, парубка Івана, до якого небайдужі й Василина, і Пріська… Письменник тут виявив добре вміння короткими штрихами точно схоплювати й відтворювати моментальний психологічний стан того чи того персонажа, зокрема відзначився як неабиякий майстер психологічної деталі, тонкого гумору, влучного, соковитого слова-образу. Саме в цій повісті В.Чигирин чи не вперше так ясно виявив свій талант пейзажиста і портретиста, як правило, тісно пов'язуючи пейзажі чи портрети, стислі і влучні, із психологічними станами героїв: "День знову видався напрочуд гожий: вийшло сонце, випарило їдкий туман і швидко нагрівало землю. На зелених мочарах левади ще блищала роса, чорніли вогкістю древні стовбури многолітніх верб, а в повітрі вже де-не-де пролітало біле павутиння – бабине літо, – воно вигравало райдужними спектрами сонця й плавко осідало на кущі калини, купинясті мочари і яснозелені гілля верб. У дуплах товстих дерев заклопотано цвірінчали горобці. До того, що стояло праворуч, підлазила хитра кішка, вона залишала на росяній траві ледь помітний слід, ніжно плескала білим хвостом і беззвучно позіхала, випробовуючи мускули щелепів.

Василина в'язала пучки, й настрій у неї був рівний та прозорий, як година цього чудесного ранку. Хотілося співати й бавитися, як малій, дівчина і справді натхненно заспівала давню пісню про калину, може, ще співала цю пісню під цією ж калиною баба Мокрина, дідова Силина жінка, як була молодою й веселою?.." [14, 31]. Зрозуміло, "надзавданням" письменника в цій повісті було те, щоб показати, як зі звичайної сільської дівчини – колишньої батрачки за "нового життя" формується нова ж особистість, керівниця. Нова влада, отже, відкриває широкі шляхи всім, хто її підтримує, хто їй вірить. Треба сказати, що з таким "надзавданням" Віталій Чигирин упорався і, що важливо, впорався переважно художніми засобами. Ідеологеми у тканину твору включалися, та вони не були визначальними й не надто руйнували художність, хіба що своєрідним відлунням тогочасного загальносуспільного психозу сприймається репліка Василини "За це – розстрілювати треба!" [14, 49], кинута на адресу розкрадачів продуктів у патронаті. А крадії, звісно ж, куркульської породи… Репліка явно дисонансна щодо виписаної природи характеру героїні, доволі штучно накинута автором, як іще деякі епізоди. Периферійно в повісті відлунили проблеми "міста і села" ("Город – то страшне діло," – мовить мати Василини) [14, 50], категорії національного, реалізованої, зокрема, через фольклорні мотиви, ту ж пейзажистику тощо. У повісті, порівняно з ранішими творами, досконаліша сюжетобудова, майстерніше оперування хронотопом. Назагал же повість "Не вмирайте, діду!" стала помітним творчим досягненням Віталія Чигирина, засвідчила його поступ у письменстві, здатність в атмосфері шаблонів і стереотипів написати вартісний у художньому сенсі літературний текст.

Між тим у 1936 році з приводу повісті "Не вмирайте, діду!" на сторінках періодики зіткнулися фактично полярні оціночні судження. Спочатку "Літературна газета" публікує чималу статтю-рецензію Леоніда Підгайного "Перемога", в якій і сама назва промовиста, і текст вельми прихильний до твору В. Чигирина. Рецензент

доволі кваліфіковано проаналізував повість як твір “найкращий у автора, як один з кращих в ряду тих, що розкривають “душу” радянської людини...” [15, 2]. Зокрема відзначив очевидний і тонкий психологізм у творенні характерів і ситуацій, індивідуалізіцію образів, указав на певні невправності. Така рецензія була цілком адекватною рівневі твору. Натомість невдовзі вже інша газета, “Комсомолець України”, публікує “нотатки читача”, комсомольця Павла Коваля “Про одну повість”, у яких цей читач зовсім по-вульгаризаторськи, цілком у дусі того часу “розвінчує” твір: і Василина не типова (“... такої Василини в колгоспі ми не бачили...”), і “роль сільради в умовах колгоспного ладу” не показана, і взагалі Чигирин “не спромігся показати молодої дівчини нашого часу” [16, 3].

Двома роками раніше у вже цитованій статті “Про моїх ровесників…” В. Чигирин, мовлячи про написане ним, висловив сподівання, що його твори належно оцінять “марксистська критика” й читачі, насамперед комсомольці, на яких я розраховував свою повість” [3, 3]. Що ж, як кажуть, дочекався, сказали…

Майже “деідеологізованим” вийшло у В. Чигирина оповідання “Дощ”, в якому з допомогою опанованого прийому контрастування (жаданий дощ у посуху і зовсім не бажаний у жнивну пору) автор висвітлює дві людські вдачі, два характери – вже знайомої нам Василини і молодої вчительки біології Марусі Зіненко. І якщо на тлі розкішних грозових пейзажів внутрішня і зовнішня краса Василини постає вельми гармонійно, то зовнішня краса Марусі явно дисонує з її егоїстичною натурою.

Навесні 1936 року Віталій Чигирин поставив завершальну крапку під романом “Квітень”, писаним у Чигирині й Києві. А навесні 1937-го цей твір вийшов окремою книгою. Зовсім незадовго до трагічної загибелі митця. Невеликий обсягом – трохи більше півтораста сторінок (європейського обсягу, – сказали б нині), як, до речі, й низка популярних тоді й талановитих романів, скажімо, В. Підмогильного, М. Івченка, Ю. Шпола та ін., роман В. Чигирина називався в пору виходу серед кращих творів великоформатної прози [див.: 17, 5]. Правда, один із небагатьох дослідників творчості В. Чигирина Іван Зуб вписує цього письменника в дещо інший, але теж доволі поважний літературний контекст. “Як і твори Ю. Яновського, І. Микитенка, А. Головка, І. Ле, Олекси Десняка, І. Кириленка, К. Гордієнка, Г. Єпіка, П. Панча, Ю. Смолича, М. Трублаїні, О. Копиленка та багатьох інших письменників, – зазначає І. Зуб, – роман Віталія Чигирина відкривав свою, ще не освоєну літературою, частку життя народного...” [17, 6].

Знову ж, як і в інших творах, у романі “Квітень” присутня соціально-ідеологічна складова, та її, сказати б, питома вага в усьому тексті зовсім незначна, і в такій своїй кількості вона не тільки майже губиться в загальному контексті твору, але й виразніше означується як явно чужорідна сутність, така собі обов’язкова ритуальна річ. При цьому, звісно, маємо пам’ятати, що В. Чигирин таки ж, мабуть, вірив у нове, щасливе життя “в нашій квітучій країні”. Одначе фрази про “квітучу країну”, писані в пору, коли Україна ще не отямилась після страхітливого голодомору, про який письменник не міг не знати, в пору розгортання справжнього терору проти свого народу звучать як заклинання самому собі, як свідоме небажання бачити й реагувати на очевидне. Небажання, продиктоване в т.ч. й інстинктом самозбереження.

Та навіть і за таких послідовних акцентувань на “нашій квітучій країні” та щасливому житті в ній Віталій Чигирин не вберігся від звинувачень ідеологічного плану, виявлених пильними критиками в його романі “Квітень”. 11 квітня 1937 року, за 11 днів до арешту письменника, “Літературна газета”, в якій, нагадаємо, В. Чигирин був відповідальним секретарем, публікує велику статтю Петра Колесника

“Про прекрасний трагізм народжуваного таланту”. Скоромовкою переповівши фабулу, критик береться за “критику” концептуальної лінії роману і робить це, звісно, по-вульгаризаторськи, підводячи політичну “базу” під, мовляв, помилковість авторової концепції. Критик чіпляється до фрази про “прекрасний трагізм народжуваного таланту” і розгортає свої оцінки в дусі часу. Отой самий “пристрасний трагізм” “поставлений в романі, як суто “психологічна проблема”. А раз так, – резюмує П. Колесник, – то автор шукає розв’язання її не в благотворному впливові радянського оточення, а в психологічних якостях свого героя, який через штучну ізольованість від колективу залишився не розкритий як характер…”. “Життя колгоспного села і місця Шукайводи в ньому Чигирин не показав… тому, що не продумане як слід настановлення… загнало автора у вузькі рамки суто “психологічної” проблеми, з якої соціальне по суті випало, витиснуте біологічним” [18, 4] і под. Позитивом у романі критик називає майстерну пейзажистику й багату, соковиту мову, але ці “плюси”, звісно, не могли перекрити великого ідеологічного “мінуса”, який ставився на карб В. Чигирину. Якщо ж зважити на час публікації статті П. Колесник в “контексті” карної справи, котра цілком очевидно вже готувалася на В. Чигирина, то ця стаття була вже звичайнісіньким компроматом, зловісним у своїй суті. Зовсім скоро вона наклалася на інші компромати, вже, як побачимо далі, заготовлені “органами”, і прискорила трагічну розв’язку життя письменника.

Але повернемося до роману “Квітень” і з’ясуємо, яку “свою, ще не освоєну літературою, частку життя народного”, відкривав Віталій Чигирин.

Головний герой роману – сільський (автор не без умислу частіше пише – “колгоспний”) лісник Євтихій Шукайвода з наддніпрянського села Добровиці (звісно ж, – Боровиці) – натура глибока, тонка, вдумлива, закохана в життя, переповнена родинним щастям і незбагненними вітаїстичними силами (читаємо на перших сторінках: “– Красота! – широко потягнувся він (Євтихій – В.П.) на порозі і радісно відчув, як гаряче переливається в його сильному тілі буйна кров, як молодо стигнуть м’язи в грудях, в руках, в усій істоті. Щастя плідного життя підкотилося йому під серце, заполонило голову, п’янило мозок...” [19, 19]). Зауважимо, що таких “ваплітянських” картин “вітаїзму-віталізму” в романі В. Чигирина, та і в деяких його інших творах немало [див., напр.: 19; 20; 22; 57; 69; 74 і т.д.], що спонукає дещо ширше глянути на цей нюанс. Переконаний “вусппівець”, Чигирин раптом (чи раптом?) виявляє у своїй творчості риси ваплітянської естетики, проголошувані свого часу Хвильовим і його побратимами. Тут якраз і доречно зауважити, що Віталій Чигирин глибоко шанував і цінував Миколу Хвильового як митця і людину. А свідчення цьому – в його – Чигирина – карній справі. На слідстві молодий письменник визнав один свій “гріх”: у день самогубства М. Хвильового (13.05 1933 р.) він відправив до Харкова телеграму іншому письменникові – Іванові Кириленку: “Разом із тобою ридаємо над могилою Хвильового”. Кількаразово в матеріалах слідства проводиться думка про те, що Хвильовий протегував Чигиринові в його літературних справах, а ще останній “заплямував” себе добрими стосунками з “викритими ворогами” – Валер’яном Поліщуком, Самійлом Щупаком, Василем Чечвянським (братом Остапа Вишні) й самим Вишнею, з Юрієм Вухналем (Ковтуном) та Іваном Кириленком... Колишній лідер ВАПЛІТЕ Хвильовий до всього вплинув на формування естетичної свідомості Чигирина. Це вже ми відзначаємо, бо в карній справі, що доволі дивно, про якісь “ворожі прорахунки” Чигирина як письменника практично не йдеться. Однак повернемося до естетики. Ознаки віталістичного світобачення, котрі, за твердженнями науковців, усе ж корелюють із

концепцією “романтики вітаїзму” (чи навпаки!) [20, 101 – 103], у прозі В. Чигирина доволі помітні і в тих же віталістичних (інколи навіть на межі “біологізму”) відчуттях героїв чи їх репліках, і, особливо, в поглибленому психологізмі художнього зображення абсолютної більшості сюжетних колізій роману, і в дивовижно майстерних пейзажних картинах, і навіть у самій назві твору. Цілком очевидно, що саме автор мовить устами Євтихія: “Я теж найбільше з усіх місяців люблю бруньчастий квітень... Квітень – це народження, квітень – молодість, розбурхання буйних сил природи, усього життя. Коли хочеш, квітень – це вся наша країна, соковита і бруньчаста в своєму величному становленні, з рясними пагінками прекрасних і свіжих починань, що несуть омолодження древньому всесвітові, щастя людству...” [19, 177]. У цьому випадку навіть вторгнення соціологізму в семантику символіки не надто руйнує її вітаїстичний сенс. А цитована вище рецензія П. Колесника засвідчує, що доволі виразно означений у романі “ваплітянський дискурс” помітили і “служителі культу”, поставивши його одним із трагічних карбів на долі Віталія Чигирина.

...Повний могутніх життєвих сил Євтихій Шукайвода, залюблений у дружину, природу, зазнає страшного удару долі: трагічно гине шестилітній син Юрко. Від цієї події автор виводить лінію народження таланту (критиці ж такої мотивації, як пам’ятаємо, виявилося замало). Прагнучи закарбувати не тільки в пам’яті дорогий образ сина, вночі Євтихій малює символічну картину глибокої трагедійної семантики, яка йому наснилася і на якій є Євтихіїв син Юрко. Принагідно зауважимо, що роман “Квітень”, зображені в ньому колізії, цілком можуть надатися для психоаналітичних інтерпретацій. Цей епізод – як своєрідна зав’язка сюжету, від якої розгортається подальша розповідь. Більшість із 18 розділів роману, відносно невеликих і таких, що значно майстерніше, мотивованіше, ніж у попередніх творах В. Чигирина, “розривають” плин розповіді, являють собою відносно завершені смислові епізоди в загальній сюжетній канві роману, складаючи класичний хронікальний сюжет. Водночас кілька розділів “порушують” означену лінійність, певним чином ускладнюючи сюжет, але й надаючи необхідної подієвої й художньої глибини описуваним колізіям і твореним характерам. Ідеться, скажімо, про “ретро”-розділи: дитинство й отроцтво Євтихія й Оксани, його майбутньої дружини, історія роду Шукайводів і роду Ліди Копиток, ретро-історія про шкільні роки Євтихія та його друга Віктора, котрий став знаменитим письменником тощо. Сюди ж варто віднести й історію про захоплений партизанами в роки громадянської війни денікінський пароплав, на якому виявилося багато паперу і фарб, що й зумовило захоплення багатьох добровицьких селян малярством. Серед таких захоплених був і Євтихій. Але підліткове захоплення малярством поступово відійшло, і тільки велика трагедія воскресила в чоловікові згаслі здібності, котрі зрештою виявилися талантом.

Віталій Чигирин психологічно тонко й художньо переконливо творить історію народження таланту: і те, як по-людськи тяжко Євтихій водночас долає тяжке горе й відроджується; і те, як впливають на героя роману його взаємини з дружиною й мистецьки освіченою, грайливою і підступною Лідою Копиток; і те, як зримо відбувається усвідомлення й змужніння хисту талановитого сільського самоука. Тут якраз не маємо наміру особливо акцентувати на соціально-ідеологічній підоснові “народження таланту”, як це спостерігається в раніших оцінках [див.: 17, 7 і т.д.]. Навпаки, зауважимо, що непоодинокі педалювання письменником ідеологічних акцентів мають помітний “замовний” (чи “самозамовний”) відтінок, у загальній добротній художній тканині сприймаються доволі штучно й ту художню картину

деформують. Хоч, очевидно, В. Чигирин щиро вірив у те, про що писав, у т.ч. й посутньо ідеологізоване. У те, наприклад, що наша радянська "квітуча дійсність" краща за американську, бо чого б тоді тікати з Америки синові діда Лаврентія Федору, добровичанину родом (майже карикатурна картина повернення "добровицьких американців") [19, 177–178]. Та й картини несприйняття Євтихієм "еротичного дискурсу" творінь Ліди Копиток описані ледь не декларативно. До речі, неодноразово явлений у романі еротизм виписаний письменником вельми тонко й майстерно.

"Квітень" багатий на майстерні описи різних картин і ситуацій, на чудові замальовки, в живописанні яких Віталій Чигирин почувався справжнім майстром, спостережливим і точним у слові. Натомість портретуванням героїв прозаїк не захоплювався, хіба вдавався до стислих і психологізованих портретних штрихів. Багато в романі внутрішніх роздумів головного героя, що теж психологізувало твір, надавало йому художньої рельєфності. Як і в раніших творах, у романі "Квітень" письменник скористався елементами пригодництва, прийомами інтригування читача чи сюжетним ходом, чи таємничим "щось" зі сфери непоясненного (напр., пригода з вужем, сон і "таїна таланту", фантасмагорія з "Пегасом", Лідині ворожіння тощо). Нечасто, але вміло, дотепно користується В. Чигирин засобами комічного.

Роман не надто "заселений". Власне, наскрізний і головний персонаж тут один – Євтихій Шукайвода. Йому й відповідна авторська увага. Але й інші персонажі постають доволі рельєфно, індивідуалізовано, впізнаванно. Майстерно – внутрішньо й зовнішньо – виписані образи Оксани й Ліди, яким у концепції роману відведена важлива роль. Дещо менше художнє "навантаження" лежить на образах голови села Сергія, народної майстрині Наталки Цаподой, "колись" – Євтихієвого шкільного друга, а "тепер" – відомого письменника Кирила Іваненка, учителя Немідного, тим паче – кількох епізодичних персонажів. Герої "другого плану" в романі цікаві, та саме на них покладена більша чи менша, але помітна ідеологічна "місія".

Фінал роману – щасливий: на виставці майстрів народної творчості килим із Євтихієвим малюнком викликає всезагальне захоплення. На адресу твору Шукайводи лунають пафосні слова символічного (і в тому часі теж!) значення: "На килимі квітень, квітень в наших залах, квітень мистецтва великого народу, що переживає весну вільного життя!.." [19, 185].

Завершальні слова роману "Квітень" справді символічні, тільки що для Віталія Чигирина символіка виявилася вельми трагічною. Як видно з карної справи, саме у квітні, 22 числа, "оперуповноважена (незрозуміло, чому Гольдман подається в довіднику як жінка – "оперуповноважена": в карній справі визначення жіночої статі "опера" не простежується – В.П.) секретно-політичного відділу УДБ НКВС УРСР Гольдман випродукувала за вказівкою свого начальства постанову, в якій Чигирин був звинувачений в приналежності до української націоналістично-фашистської терористичної організації…" [1, 456] і т.д., з відповідним розстрільним фіналом. Як мовилося вище, вирок виконали 15 липня 1937 року. Правда, за вже відомою традицією, з метою приховання масовості репресій у 1937 – 38 роках, комуно-більшовицьким режимом практикувалася дезінформація щодо репресованих. Так, у деяких довідкових джерелах натрапляємо на відомості, за якими Віталій Чигирин "помер 12 січня 1941 р." [див.: 22, 739; 642]. Одначе документи свідчать про інше.

Тут необхідно ще раз повернутися до цитованої карної справи, бо в ній приховується немало інших цікавих і важливих деталей долі Віталія Чигирина. Зокрема простежити хронологію подій, фіксованих у справі. До речі, порядок

розміщення документів – не за послідовним плином часу. Скажімо, постанова про обшук у квартирі Чигирина, датована 13 травня 1937 року, підшита раніше, ніж протокол першого допиту письменника, проведеного 4 травня 1937 року, і под. У справу вшиті документи, принаймні частина з яких не стосується безпосередньо Віталія Чигирина.

Годі говорити про дотримання хоч якогось правосуддя в ті криваві роки. Вже написано чимало про дуже віддалену видимість того правосуддя чи й повну його відсутність. У "справі Чигирина" можемо говорити хіба що про видимість: є постанови, ордери, протоколи обшуків і допитів, та це якраз і є та видима формальність. Написане ж у тих протоколах буквально вражає злочинним цинізмом і абсурдністю. "Білі нитки", як мовиться, висять сувоями... Все робилося вельми оперативно.

22 квітня (до речі, день народження Леніна) для Чигирина стало фатальним. У цей день заведено "Дело № 384" за "класичними" статтями 54-8 і 54-11, підписано постанову про арешт і обшук, виданий ордер і проведені відповідні дії, про що складено протокол обшуку. Вилучили небагато: "різна переписка", "фотознімки", "націоналістична література різних авторів у кількості 17 книг". Звісно, все діловодство велося не надто грамотною російською мовою. З вилученого привертає увагу характеристика літератури – "націоналістична". Очевидно, тих авторів, які вже були репресовані. Ще один обшук, проведений 17 травня у квартирі Чигирина (тоді – вул. Леніна, 68, кв. 41 – письменницький будинок), за присутності його дружини й 6-літнього сина Віталія, пролив деяке світло на колишню бібліотеку Чигиринів: було вилучено "книг Чигирина (ним написаних) –32", "книг різних, закордонних – 11", "книг Зінов'єва і Єфремова – 4". Останні з названих, як бачимо, названі окремо, бо їх автори – знакові в той час фігуранти багатьох репресивних кримінальних справ. Перший, тобто Зінов'єв, мав "підтверджувати" звинувачення у троцькізмі, ну а Сергій Єфремов, звісно, репрезентував "український буржуазний націоналізм". Власне, ті напрями звинувачень, які, зрештою, й інкримінували Віталієві Чигирину. Тоді ж було вилучено кілька особистих документів письменника, в т.ч. "Билет Союза Советских писателей - № 220", підписаний М. Горьким.

Перший допит, судячи за справою, відбувся 4 травня 1937 року. Стандартні звинувачення ("Вы арестованы за активную контрреволюционную деятельность…" і под.) Віталій Чигирин відкидає, заперечує будь-які "контрреволюційні зв'язки". Вершитель долі Чигирина „опер" Самохвалов буквально тисне бездоказовими "деталями", які нібито відомі слідству. І хоч письменник усе заперечує, слідчий робить такі начебто "безневинні" записи до протоколу, які дають зачіпку, можливість продовжувати й поглиблювати звинувачення навіть за їх бездоказовості й абсурдності.

І на другому (17.05), і на третьому (28.05), й на четвертому (29.05) допитах повторюються практично ті ж самі звинувачення, і так само Чигирин їх заперечує. Правда, вже на допиті 17 травня з'являється новий, "троцькістський" напрям розробки слідства. Очевидно, "націоналістично-терористичні" звинувачення не надто вдавалися слідству, тому треба було "розширити базу". Того ж 17 травня Самохвалов, "розглянувши слідчі матеріали" на Чигирина В.Є., "нашел", що "Чигирин належав до української націонал-фашистської організації, яка в своїй практичній діяльності стояла на терористичних позиціях боротьби з радвладою; слідством установлений практичний блок української фашистської організації з троцькістською терористичною організацією..." [2, 9].

Від читання змісту деяких протоколів постійно в'яжеться думка про можливі доноси, чіткого сліду яких, проте, у слідстві немає. Чомусь раптом слідчий пригадує Чигиринові давній (1929 року) виступ на пленумі Кам'янського (Дніпродзержинського) райкому комсомолу, і звинувачений визнає, судячи за протоколом, що "зробив помилковий виступ з наклепом на політику комуністичної партії. Цей виступ був під час дискусії і свій виступ, – каже Чигирин, – я на другий день засудив" [2, 12]. Побіжно згадується про одруження Чигирина з донькою "троцькістки Рагузіної", слідчий цікавиться стосунками Віталія Єлисейовича з редакторкою газети "Дзержинець" Сиган... Думається, що саме від згадки про той виступ 1929 року стала активно розроблятися "троцькістська" лінія. Ще 28 травня Чигирин заперечує більшість звинувачень. Очевидно, прагнучи бути щирим зі слідством, визнає деякі свої "помилки" чи "неправильні" дії. Тоді слідчий Самохвалов 29 травня проводить очну ставку Чигирина з раніше заарештованими (з осені 1936 року), фізично й морально зломленими письменниками Михайлом Морозом і Гнатом Пронем. Відповідаючи на запитання слідчого, вони обмовлюють Чигирина в багатьох смертних гріхах перед радвладою. Звісно, і Мороз, і Пронь говорили те, що їм було наказано говорити. І хоч Віталій Чигирин тут же заперечував звинувачення-обмови, та видно, що для нього "зізнання" колег по перу страшним ударом. Цей удар надломив його самого...

Зробимо тут ще одне відхилення від фабули нашої розповіді. Натрапивши на прізвища М.Мороза і Г.Проня в карній справі В.Чигирина, я погортав інформаційно-довідкову книгу "... З порога смерті...: Письменники України – жертви сталінських репресій" і виявив, що імені Гната Проня там немає, а от про Михайла Мороза інформаційний матеріал є. У невеликій довідці про письменника (автор – Іван Ільєнко) зокрема зазначається, що "судово-слідчої справи М. Мороза в архівах не виявлено. Отже, про час його арешту, перебіг слідства, вирок, місце відбуття покарання і смерть документальних даних немає". І ще далі: "судячи з того, що остання книжка М.Мороза вийшла друком у 1936 році, можна вважати, що шал сталінського терору поглинув його в 1937 – 1938 роках" [22, 336]. Тут якраз можемо сказати, не вдаючись у деталі (бо то вже інша лінія сюжету, інша людська доля), що у справі Віталія Чигирина вміщено чимало документів, які стосуються долі Михайла Мороза і які дають достатньо інформації про те, що сталося з цим чоловіком. А сталося те, що і з дуже багатьма іншими. Заарештований восени 1936-го, М.Мороз пробув у катівнях НКВС до 13 липня 1937 року, коли його, безсумнівно, катованого і зломленого, сповна було використано з відверто провокаційними цілями щодо інших людей, зокрема й Віталія Чигирина, і розстріляно в Києві. На два дні раніше, ніж Чигирина... Так само трагічно склалася доля і Гната Проня. Часто фігурує у справі В.Чигирина і прізвище Сенченко (інколи Саченко), про носія якого ще треба вести додаткові з'ясування. Цей випадок дає підстави говорити про ще один можливий напрям пошуку інформації про репресованих письменників.

...Одначе повернемося до долі Віталія Чигирина. Вже наступного дня після очної ставки, як свідчить протокол допиту від 1 червня 1937 року, Чигирин "визнає" себе винним (чи так написав слідчий, а Чигирин підписав) у тому, що "належав до контрреволюційного підпілля", що "особливої контрреволюційної роботи не встиг проробити, оскільки був заарештований" (такий собі "автокомплімент" доблесним енкаведистам, виписаний рукою "опера" Самохвалова). Контрреволюційна ж робота Чигирина мала такий зміст: працюючи в редакції "Літературної газети", формував відповідну громадську думку, вихваляв окремих письменників (звісно ж, ворогів) та

їх твори... На допиті 5 червня зацькований молодий письменник “зізнається”, що “входив у контрреволюційну націоналістичну групу, до якої ми завербували... Сенченка в серпні 1936 року на дачі у Святошино під Києвом..”. З’являються і зовсім убивчі звинувачення: мовляв, критикував Конституцію СРСР 1936 року; виступаючи на комсомольських зборах, казав, “що в 1932 – 33 роках на Україні багато людей померло від голоду... і винуватцем того є партійне керівництво України”; вів дружбу з “викритими ворогами” Влизьком, Чечвянським, Вухналем, Кириленком, звісно ж, – із Хвильовим... Логіка слідства проглядалася дуже чітко.

І все ж, як записано в обвинувачувальних висновках, “звинувачуваний Чигирин визнав себе винним частково...”. Підпис Чигирина під розпискою про отримання 13.07.1937р. обвинувачувального акту дуже нерозбірливий, розтягнутий і розпливчатий. Очевидно, молодий чоловік майже не володів собою. Наступні документи у справі – традиційні і свідчать про стрімкий розгляд справи на закритому судовому засіданні Військової Колегії Верховного Суду Союзу РСР (14.07.37), винесення вироку того ж дня, за яким Чигирин Віталій Єлисейович піддавався “вищій мірі кримінального покарання – розстрілу – з конфіскацією всього особисто йому належного майна. Вирок остаточний і оскарженню не підлягає й на основі постанови ЦВК СРСР від 1 грудня 1934 р. підлягає негайному виконанню”. Цей вирок виконали 15 липня 1937 року. Кривавими вершителями долі Віталія Чигирина на різних етапах слідства були, крім уже названих Гольдмана й Самохвалова, “начальник 3-го відділу” Пустовойтов, військовий прокурор Київського військового округу, диввійськ’юрист Перфільєв, заступник наркома внутрішніх справ УРСР, комісар держбезпеки 3 рангу В. Іванов, судили й виносили вирок диввійськ’юрист Ричков, бригвійськюристи Зорянов і Козловський, секретар суду – Козлов. Довідка про розстріл підписана традиційно нерозбірливо.

Чималу частину “справи Чигирина” складають реабілітаційні документи, які врешті-решт засвідчили безпідставність звинувачень щодо письменника. Рівно через двадцять літ з ініціативи передовсім О.Гончара і Ю.Смолича карну справу В.Чигирина було переглянуто, вирок скасовано “за відсутністю складу злочину”. Письменника реабілітували посмертно. І в життєвому, й у творчому леті Віталій Чигирин так і лишився 29-літнім, молодим, тільки-тільки розбрунькованим, квітневим...

Література

1. Див.: *Поліщук В.* Столітній Чигирин // Літературна Україна. – 2008. – 29 травня. – С. 1,7. **2.** Архівна кримінальна справа № 46494-ФП (зберігається в Державному архіві Служби безпеки України). Посилатимемось у тексті на цю справу, вказуючи номер листа (всього листів у справі – 118). **3.** *Чигирин Віталій.* Про моїх ровесників, голих королів і радість життя в нашій квітучій країні // Літературна газета. – 1934. – 20 березня. – С. 3. **4.** Див.: *Токовенко Микита.* Моя зустріч з Віталієм Чигирином // Токовенко М. Гречанки плин, лелечий клекіт...: Нариси. – Черкаси, 2007. – С. 168-176. **5.** [Ред.]: Авангард вітає товаришів письменників-бесемерівців // Авангард. – 1929. - № 3. – С. 181. **6.** Гарт. – 1930. - № 9. – С. 174. **7.** Гарт. – 1931. - № 4. – С. 211. **8.** *Дзюба Иван.* Пятьдесят лет спустя: Украинская литература 30-х годов – глазами 80-х // Дружба народов. – 1989. - № 7. – 210-237. **9.** *Найчук М. В.*Чигирин. Фрагменти доби [Рецензія] // Молодняк. – 1934. - № 1. – С. 117. **10.** *Чигирин Віталій.* Пропозиція // Зоря. – 1931. - № 5. – С. 7 – 9. **11.** *Чигирин В.* Записки хлопчика. Повість // Червоний шлях. – 1932. - № 3. – С. 40 – 54. **12.** *Чигирин В.* Сонце. П’єса на 3 акти, 7 епізодів // Червоний шлях. – 1934. - № 4. – С. 81 – 125. **13.** *Чигирин В.* Контрасти. Оповідання //

Зоря. – 1930. - № 9. – С. 2 –4. **14.** *Чигирин В.* Не вмирайте, діду! Повість // Молодняк. – 1935. - № 11 – 12. – С. 15 – 53. **15.** *Підгайний Л.* Перемога // Літературна газета. – 1936. – 24 квітня. – С. 2. **16.** *Коваль Павло*. Про одну повість // Комсомолець України. – 1936. – 12 вересня. – С. 3. **17.** *Зуб Іван*. Найдорожча ідея письменника (Віталій Чигирин і його роман „Квітень"): Передмова // Чигирин Віталій. Квітень. – К., 1963. – С. 3-12. **18.** *Колесник П.* Про „прекрасний трагізм народжуваного таланту" // Літературна газета. – 1937. – 11 квітня. – С. 4. **19.** *Чигирин В.* Квітень. Роман та оповідання. – К., 1963. – 232 с**. 20.** *Кавун Лідія.* „М'ятежні" романтики вітаїзму: проза ВАПЛІТЕ. – Черкаси, 2006. – 328 с. **21.** *Мусієнко О.* Віталій Чигирин // ...З порога смерті...: Письменники України – жертви сталінських репресій. – К., 1991. – С. 455 – 457. **22.** Українські письменники: Бібліографічний словник. – У 5 т. – Т. 5. – К., 1965. – 856 с.; Письменники Радянської України. 1917 – 1987. Бібліографічний довідник. – К., 1988.– 712 с.

Владимир ПОЛИЩУК

ЕЩЕ РАЗ О ВИТАЛИИ ЧИГИРИНЕ И ЕГО ПРОЗЕ

На основании вновь открытых материалов и документов в статье анализируется творчество украинского писателя Виталия Чигирина (1908-1937), исследуются малоизвестные и неизвестные страницы его биографии, определяется место прозаика в литературном процессе 30-х годов XX века.

Ключевые слова: литературный процесс, репрессии, литобъединение «Авангард», ВУСПП, жанр, рассказ, повесть, роман.

Volodymyr POLISHCHUK

ONCE AGAIN ABOUT VITALIY CHYGYRYN, HIS FATE AND CREATIVE WORKS

In this article the creative works by Ukrainian writer Vitaliy Chygyryn (1908 – 1937) are analyzed on the basis of newfound materials and documents. It is found the little known and unknown pages of his biography; the prosaist's place in literary process in 30th years of XX century is determined.

Key words: literary process, repressions, literary amalgamation "Avangard", genre, tale, story, novel.

Віра ПРОСАЛОВА

ВАСИЛЬ ГАЙВОРОНСЬКИЙ: ЖИТТЄВІ Й ТВОРЧІ ПЕРИПЕТІЇ

У статті простежується взаємозв'язок долі й творчості В.Гайворонського, визначається, як етапи життєвого шляху письменника-емігранта позначилися на його художніх творах. Підкреслюється неодноразове звернення письменника до подій власного життя.

Ключові слова: доля, творчість, емоційна тональність, пафос твору, біографічний автор, автор-творець.

„А як і трапиться комусь залишити свою
батьківщину, то сумуватиме за нею, поки
житиме, і сум укоротить такому життя".